
ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
IV

О СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ, 21-22. 8. 1996

Приредио
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

Редакција
*Павле Ивић, Мирослав Пантић, Радослав Рачић
и Свештозар Ситијовић*

Главни уредник
МИРОСЛАВ ПАНТИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
1997

Софија Ракић
(Београд)

ПАЛАТАЛНА АСПИРАЦИЈА ФИНАЛНИХ ВЕЛАРА У ДЕЛУ КОСОВСКО-РЕСАВСКИХ ГОВОРА

Циљ овога саопштења је двострук: а) да покаже примере палаталне аспирације финалних велара (-к^х, -г^х) у неколиким говорима на различитим странама косовско-ресавског дијалекатског масива и б) да подстакне теренске истраживаче да обрате пажњу на ову језичку појаву и у другим говорима косовско-ресавског дијалекатског типа, па и ван граница овог дијалекта.

Распоред појаве специјалног изговора консонаната -к и -г на крају речи није потпуно осветљен. Оно што је за сада поуздано утврђено је да поменута појава егзистира у свим војвођанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. У књизи *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*¹ указано је на то да се „на крају речи, или тачније на крају говорног такта, велари к и г изговарају с осетним умекшањем, понекад уз то с аспирацијом...“ (319). И. Поповић бележи у Бачкој² исту појаву (134) и даје коментар: „Могућно је да је прелаз -к, -г > -к^х, -г^х какав стран утицај али се данас још не може рећи ништа поуздано“ (135), док Б. Николић у *Сремском говору*³ пише на 334. страни: „сугласник к на крају речи у Срему понекад се изговара донекле умекшано“. Из других крајева Србије у вези са описиваном језичком појавом постоје подаци у само два рада. У говору села Трговишта код Сокобање Н. Богдановић⁴ налази да „финално к, испред кога постоји наглашено а, добија умекшање: *цртјаки, грбњаки, џетјаки, сокаки*“ (94). У тим примерима се десило да се појава налази само у речима у којима је завршни

¹ П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, XL, 1994.

² И. Поповић, *Говор Господинаца у светлости бачких говора као целине*. — Посебна издања САНУ, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика, књ. 21, Београд, 1968.

³ Б. Николић, *Сремски говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, XIV, 1964.

⁴ Н. Богдановић, *Говор села Трговишта код Сокобање*. — Развитак, Зајечар, 79/1, 1979, 93–96.

слог под акцентом. Бавећи се микротопонимијом Сокобањске котлине⁵, В. Вукадиновић помиње појаву аспировањих *к*, *г* у селима Бели Поток (Бели Брџ^к), Мужинац (Рајков облог^к) и Шарбановац (Гладник^к, Мали ђошак^к, Точак^к). Примера нема из других села, а и у овима из којих су наведени подаци има много топонима са неаспировањим финалним веларима. Према усменој изјави Н. Богдановића, ова језичка појава не среће се јужније од реке Моравице, а има је у Сокобањској котлини и поред Алексинца.

У осталој прегледаној литератури о косовско-ресавским и призренско-гимочким говорима (Српски дијалектолошки зборник⁶, Ономастолошки прилози⁷, Фонолошки описи⁸, Развијак — Зајечар) нисам наишла ни на један пример, нити на помен појаве палаталне аспирације финалних велара. У свим овим радовима могу се наћи искључиво подаци о палатализовању грлених сугласника испред вокала предњег реда (*е*, *и*) или о десоноризацији звучних консоната на крају речи. Свакако, то не значи да испитиване појаве на терену нема, већ да је теренски истраживачи нису примећивали, односно нису обраћали пажњу на њу. Тако се десило и то да ниједан пример палаталне аспирације финалних *-к* и *-г* није прибележен ни у једном од прегледаних упитника за Српски дијалектолошки атлас, смештених у архиви Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ. Наш Упитник садржи преко 2.000 питања, од којих је њих седамдесетак са финалним веларима (изузела сам лексеме типа *ошак*, *ручник* и сл.): барјак 1565, беочуг 982, бик 993, босиљак 1286, брег 1358, брежуљак 1379, бубрег 173, четвртак 1462, чланак 378, човек 380, чунак 1336, чворак 1066, ћошак 635, даждевњак 1152, димњак 672, доручак 844, ђак 1526, цак 778, горак 825, јак 1675, језик 98, качамак 779, кајмак 1006, кратак 1768, кук 344, курјак 1126, лак 1683, лек 1539, лешник 1242, левак 720, мек 1751, момак 534, мозак

⁵ В. Вукадиновић, *Микрођоноимија Сокобањске котлине*. — Ономастолошки прилози, Београд, XI, 1990, 367–396.

⁶ А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. — СДЗб, Београд, I, 1905; М. Стојановић, *Северно-гимочки дијалекти*. — СДЗб, Београд, II, 1911; Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. — СДЗб, Београд, XXXIII, 1987, 7–302; Д. Јовић, *Трешенички говор*. — СДЗб, Београд, XVII, 1968, 1–239; А. Пецо и Б. Милановић, *Ресавски говор*. — СДЗб, Београд, XVII, 1968, 241–367; Р. Симић, *Левачки говор*. — СДЗб, Београд, XIX, 1972, 1–619; Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Пошјака*. — СДЗб, Београд, XXV, 1979; Љ. Ђирић, *Говор Лужнице*. — СДЗб, Београд, XXIX, 1983, 7–119; М. Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*. — СДЗб, Београд, XXXII, 1986, 243–500; Ј. Динић, *Речник гимочког говора*. — СДЗб, Београд, XXXIV, 1988, 7–337.

⁷ П. Радић, *Из ономастике села Милошева у Великог Поморављу*. — ОП, Београд, 1982, III, 419–458; П. Радић, *Из ономастике села доњег ђока реке Белице у северној Србији*. — ОП, Београд, VII, 1986, 549–583.

⁸ *Фонолошки описи српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских говора обухваћених Ошћисловенским лингвистичким атласом*. — АНУБИХ, Посебна издања, књ. IV, Одјелске друштвених наука, књ. 9, Сарајево, 1981.

5, мрак 1417, окомак 892, опанак 581, ожег 660, пашеног 556, патак 1103, паук 1163, песак 1411, петак 1463, поток 1395, праг 643, праунук 479, празник 1630, путник 1384, раоник 872, редак 1779, рођак 562, ручак 847, саг 684, снег 1428, средњак 262, точак 974, трг 1528, ујак 476, уторак 1460, увек 2068, велик 1724, висок 1728, воћњак 1254, восак 1171, вршњак 2050, вртлог 1404, затиљак 132, зрак 1468⁹. Прегледано је шест упитника са територије смедеревско-вршачког дијалекта (Петровац и Чумић код Крагујевца, Жабаре, Блазнава, Међулужје, Неменикуће), десетак упитника са призренско-тимочке територије (из пунктова уз границу са косовско-ресавским дијалектом, међу којима и Трговиште и Језеро код Сокобање) и педесетак упитника са територије косовско-ресавских говора.

Први податак ове врсте забележила сам као студент, прикупљајући 1983. године лексик у селу Доња Мутница код Параћина. У тој лексичкој збирци нашао се реч *илуг*^х. Прве сигурније потврде ове појаве добила сам на касетама снимљеним 1985. године у селима Параћинског Поморавља, а касније се материјал са ове територије умножавао¹⁰ и примера ове врсте бивало је све више. Говор Параћинског Поморавља настао је као последица укрштања и мешања говорних карактеристика косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта. Овде ћу навести лексеме са специфичним изговором финалних велара забележене само у неколико села параћинске општине.

Западно од Параћина, преко Мораве, налазе се села **Трешњевица, Рашевица и Поточац** (југозападно):

— *илук*^х, *четврџак*^х, *иџак*^х, *идчак*^х, *иџак*^х, *Криволак*^х, *илуг*^х, *деветшог*^х (али *четврџог*, *дсмог*);

— *саборник*^х, *висок*^х, *ондак*^х, *унук*^х, *иџек*^х, *Зборник*^х, *Бог*^х, *у круг*^х;

— *ондак*^х, *ручак*^х, *момак*^х, *барјак*^х, *зельник*^х.

Југозападно од Параћина, с десне стране Мораве налазе се **Чепуре и Доње Видово**:

— *иџек*^х, *чд(в)ек*^х, *сџдек*^х, *врџљак*^х, *каџек*^х, *унук*^х, *сандук*^х, *одошудек*^х;

— *војник*^х, *момак*^х, *џак*^х.

Јужно од Параћина, у правцу Ћићевца, смештен је **Дреновац**:

— *ваљак*^х, *мињак*^х, *унук*^х, *ручак*^х, *иразник*^х, а југоисточније

Крежбинац: *ионедџљак*^х, *иунак*^х, *баџњак*^х, *иразник*^х, *ојанак*^х, *бџег*^х.

⁹ Набројане лексеме су цитиране из *Регистра лексема обухваћених Ујитником*, а бројеви питања су дати према најновијој верзији Упитника.

¹⁰ Прикупљајући грађу за докторску тезу „Синтаксичке особине поморавских говора параћинског краја“, снимила сам велики број аудио-касета на којима се нашао материјал и за овај рад.

Источно од Параћина, према Бољевцу и Зајечару, леже **Мириловац** и **Доња Мутница**:

— *шѣк^х, мѡмак^х, љвек^х, љлѣк^х, чѡвек^х, рѣчак^х*, далматински *ѡрѡшек^х*;

— *рѣчак^х, чѡвек^х, љвек^х, ширѡк^х, ѡдѡок^х, јѡк^х, љнук^х, лѣг^х, љлѣг^х, снѣг^х*.

Североисточно од Параћина, према граници са насељима Ђупријске општине, налазе се села **Буљане** и **Стубица**:

— *на кѡнак^х, браник^х* (ливада), *љнук^х, ѡрѣсѡдник^х, бѣлег^х, ѡрѡг^х*;

— *ѡндак^х, рѣдник^х, ѡдек^х, јѡк^х, шѣнак^х, грѡшак^х, на крѣг^х*.

Прикушљајући дијалекатску грађу за потребе Српског дијалектолошког атласа, боравила сам у још неколико села косовско-ресавског говорног типа, те су се у мојим упитницима из тих насеља нашли примери лексема са палаталном аспирацијом финалних велара, а они су потврђени или допуњени новим примерима захваљујући материјалу са наснимљених аудио-касета.

У **Кривом Виру** (општина Бољевац) забележен је велик број примера са истраживаном појавом, од којих овде наводим само неке: *бѡк^х, сѣњак^х, јѣзик^х, ѡљлбак^х* (животињски желудац), *кѣк^х, рѡђак^х, вѡѡњак^х, чѣнак^х, љѣшник^х, качѡмак^х, ѡсак^х, ѡрѣсак^х* (гром), *мрѡк^х, ѡнедѡдник^х, лѣк^х, мѣк^х, љвек^х, кукурѣк^х, ројѡк^х, на ѡмак^х, сѡдек^х, нагрѣдњак^х; на-шраг^х, љлѣг^х, снѣг^х, бѣбрег^х, брѣг^х, лѣг^х, ѡрѡг^х*. У суседном селу **Јабланица** у упитнику нисам нашла ниједан пример са траженом појавом, али се на касетама чуло *љнук^х* и у *Тѡмок^х*. Овде треба напоменути да Криви Вир упадљиво гравитира, не само у језичком погледу, селима из Моравског региона, премда га од њих дели тридесетак километара територије без иједног насељеног места и велики превој Честобродница.

У говору **Бачине** код Варварина ова појава је позната, али осим лексеме *јѡдног^х* немам више прибележених примера, пошто сам се на том терену бавила прикупљањем дијалекатске грађе у друге сврхе. Наводим овде примере из **Макрешана** (општина Крушевац), уз напомену да се углавном стиче утисак умекшаности, али не и аспированости финалних велара: *љнук^х, грѡшак^х, ѡдѡок^х, кѡнѡшѡрк^х* (гундѣл).

Бројни су примери са умекшаним и аспированим веларима на крају речи у месту **Дубница** (североисточно од Свилајнца): *ѡлук^х, ѡѡк^х, дѡручак^х, кѣрјак^х, дѡждѡвник^х, ѡѡук^х, лѣшник^х, ѡрѣсак^х, чѣѡврѡшак^х, ѡѡшак^х, слѡдак^х, рѡђак^х, бѡрјак^х, дѡдѡшак^х, вѣк^х, Кѡзјак^х; љлѣг^х, ѡрѡг^х, лѣг^х, снѣг^х* итд.

Нешто је мање примера овога типа прибележених у **Каменову** код Петровца на Млави (североисточно од Дубнице): *ѡѡнак^х, кѣк^х, врсѡник^х, ѡѡнак^х, ѡѡк^х, ѡѡк^х, чѡнак^х, ѡрѡдник^х, бѡк^х, ѡѡук^х, кѡјмак^х, ѡсак^х; на-шраг^х, ѡѡдног^х*.

Село **Ореовица** (општина Жабари) налази се јужно од Пожаревца, а северно од Свилајнца (северозападно од Дубнице) и заправо је на југоисточној граници смедеревско-вршачког дијалекта, која још није прецизно утврђена „пошто недостају теренска испитивања, а осим тога изгледа да је прелаз ка косовско-ресавском дијалекту веома поступан, тако да би свако одређивање границе било условно“ (89)¹¹. Овде ћу навести све прибележене примере за испитивану појаву, пошто су малобројни: *босиљак^к*, *барјак^к*, *дирек^к*, *илџек^к*, *ирџџак^к* (12 увезаних снопова); *снег^к*.

У целокупном наведеном материјалу уочљива је знатна премодификација примера са *-к^к* над примерима са *-г^к*, али се то једноставно објашњава већом бројношћу лексема са финалним гласом *к* (и у Упитнику је однос лексема са финалним *к* и оних са финалним *г* у размери 7 : 1).

На основу свих наведених примера, а и оних који се нису овде нашли, може се рећи да палатална аспирација финалних велара у делу косовско-ресавских говора није условљена ни типом лексеме (врста речи и сл.) код које се јавља, нити местом односно физиономијом акцента дате лексеме.

У неколиким случајевима изгледа као да је финално *к* односно *г* умекшано али неаспировано: *ширџк^к* (Д. Мутница), *иџијак^к*, *џндак^к*, *нагрџдњак^к* (К. Вир), *у крџе^к* (Рашевица), *иџсак^к* (Трешњевица), *на ирџа^к* (Буљане), *илџек^к* (Мириловац), *мрџак^к* (Д. Видово), *сџдек^к*, *каџдек^к* (Чепуре) и обрнуто — аспировано, али неумекшано (што је знатно ређи случај): *ирџсџдњик^к* (Буљане), *иџџак^к* (Чепуре), *џџак^к* (Д. Видово). Ипак, без инструменталних мерења немогуће је прецизно описати природу оваквог изговора, комбинацију ова два момента — аспированости и палатализованости, као и њихов удео, то јест меру њихове заступљености у сваком појединачном примеру.

Приметан је, такође, изванредан број дублета, паралелних ликова типа: *џовек^к* — *џовек*, *џезик^к* — *џезик*, *џасџџук^к* — *џасџџук*, *џвек^к* — *џвек*, *руџак^к* — *руџак*, *џндак^к* — *џндак*, *мџмак^к* — *мџмак*; *ирџа^к* — *ирџа*.

У свим именованим местима консонанти *к* и *г* нормално се изговарају у свим осталим положајима.

На основу свега наведеног, то јест на основу материјала донетог са мојих дијалектолошких екскурзија, које, свакако, нису довољне, могу се утврдити најсевернији, најисточнији и најјужнији пункт у којима се срећемо са овом језичком појавом на терену косовско-ресавског дијалекта. То су: **Ореовица**, село на половини пута између Пожаревца и Свилајнца, смештено уз Велику Мораву и уз саму југоисточну границу смедеревско-вршачког дијалекта; **Јабланица** код Бољевца, на самој југоисточној међи косовско-ресавског дијалекта, која је истовремено северна међа призренско-тимочких говора, и **Макрешане**, село на северном прилазу Крушевцу, смештено уз саму северозападну међу призренско-тимочке говорне зоне.

¹¹ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штиокавско наречје*. — Нови Сад (Матица српска), 1985².

Овом приликом даћу и податке о стању везаном за овај језички феномен у три призренско-тимочка пункта. Сва три села налазе се недалеко од југоисточне границе косовско-ресавског дијалекта (релација Прокупље — Сталаћ — Болсвац — Зајечар). У **Малом Извору** (*Мали Извор*) код Болсваца нема прибележених лексема, нити се на касетама могу чути примери са палаталном аспирацијом финалних *к* и *г*. Важно је напоменути да су насеља Криви Вир, Јабланица и Мали Извор на истој географској линији удаљена једно од другог једва по десетак километара. У селу **Послон** (*Послон*) код Ражња, које лежи на половини пута Параћин—Алексинац, забележила сам велики број примера са $-к^x$ и $-г^x$, од којих неколико овде наводим: *мо̀зак^x*, *џлѝк^x*, *стѝмама̀к^x*, *ча̀бана̀к^x*, *ја̀стѝџу̀к^x*, *ра̀ника̀к^x*, *го̀рака̀к^x*, *ра̀до̀ника̀к^x*, *бѝк^x*, *ка̀јма̀к^x*, *шѝр̀к^x* (рода), *ву̀к^x*, *босѝља̀к^x*, *чѐйв̀рѝта̀к^x*, *у̀век^x*; *џра̀г^x*, *џлу̀г^x*, *снѐг^x*. Циједан пример палаталне аспирације финалних велара није прибележен, нити се може чути на касетама снимљеним у селу **Рибаре** (општина Крушевац), које се налази готово у центру троугла чије углове чине градови: Крушевац, Алексинац и Прокупље.

Овим саопштењем покушала сам да успоставим потпорне тачке за касније исцрпније паралеле са одговарајућом ситуацијом у другим говорима, најпре косовско-ресавског дијалекатског типа, а потом, након прецизнијих и свеобухватнијих теренских истраживања, за исцртавање изоглосе која ће означити правце и дomete простирања ове језичке појаве у српским народним говорима.

Софија Ракич

ПАЛАТАЛНАЯ АСПИРАЦИЈА ФИНАЛНЫХ ВЕЛЯРНЫХ СОГЛАСНЫХ В ЧАСТИ КОСОВСКО-РЕСАВСКИХ ГОВОРОВ

В настоящей работе приводятся примеры палатальной аспирации финальных задненебных ($-к^x$, $-г^x$) в некоторых говорах косовско-ресавского диалектного массива. На основании до сих пор собранных данных можно заметить, что палатальная аспирация финальных задненебных не обусловлена ни типом лексемы, в которой является, ни местом или физиономией ударения данной лексемы. Самый северный пункт этого языкового явления находится на дороге Свилајнац — Пожаревац, возле Великой Моравы и при самой юговосточной границе смедеревско-вршацского диалекта. Самый восточный пункт находится вблизи г. Болсвац, на юговосточной меже косовско-ресавского диалекта (которая одновременно представляет собой и северную межу призренско-тимокских говоров), а самый южный пункт находится близ г. Крушевац, непосредственно при северозападной меже призренско-тимокской зоны. Пока происхождение этого явления остается неразъясненным. Только после более точных и всеобъемлющих полевых исследований будет возможно провести изоглоссу, означающую направление и досягаемость этого языкового явления в сербских народных говорах.